

María José
Díaz-Aguado

La prevenció de la violència de gènere entre adolescents

Recepció: abril 2016 / Acceptació: juny 2016

Resum

Des del Primer Informe de l'Observatori Estatal de Violència contra la Dona (2007) es reconeix la necessitat d'incrementar la investigació i l'avaluació sobre la prevenció de la violència de gènere. Amb aquest objectiu el 2010 i el 2013 es van dur a terme dos estudis d'àmbit estatal sobre Igualtat i prevenció de la violència de gènere en l'adolescència seguint un procediment basat en el consens i la cooperació. La comparació dels principals indicadors posa de manifest que augmenta el rebuig al sexisme i a la violència de gènere així com el reconeixement d'haver-la patit o exercit. Aquests resultats reflecteixen la necessitat d'incrementar el treball destinat a sensibilitzar les famílies sobre el seu paper en la superació del sexisme i la prevenció de la violència de gènere. En aquest sentit, el sexisme i la violència no són fatalitats biològiques, sinó productes culturals, en què es reproduceix un model social ancestral, basat en el domini i la submissió.

Paraules clau

Violència de gènere, Sexisme, Educació, Prevenció

La prevención de la violencia de género entre adolescentes

Desde el Primer Informe del Observatorio Estatal de Violencia contra la Mujer (2007) se reconoce la necesidad de incrementar la investigación y la evaluación sobre la prevención de la violencia de género. Con este objetivo en 2010 y en 2013 se llevaron a cabo dos estudios de ámbito estatal sobre Igualdad y prevención de la violencia de género en la adolescencia siguiendo un procedimiento basado en el consenso y la cooperación. La comparación de los principales indicadores pone de manifiesto que aumenta el rechazo al sexismo y la violencia de género así como el reconocimiento de haberla sufrido o ejercido. Estos resultados reflejan la necesidad de incrementar el trabajo destinado a sensibilizar a las familias sobre su papel en la superación del sexismo y la prevención de la violencia de género. En este sentido, el sexismo y la violencia no son fatalidades biológicas, sino productos culturales, en los que se reproduce un modelo social ancestral, basado en el dominio y la sumisión.

Palabras clave

Violencia de género, Sexismo, Educación, Prevención

Prevention of Gender Violence among Adolescents

Since the first report of the National Observatory on Violence against Women in 2007 the need for increased research into gender violence and fuller evaluation of its prevention has been recognized. With these goals in mind, in 2010 and 2013 two studies were carried out at the Spanish state level on gender equality and prevention of gender violence during adolescence, both of which adopted a procedure based on consensus and cooperation. Comparison of the main indicators reveals an increasing rejection of sexism and gender-based violence, as well as the admission of having suffered it or exercised it. These results reflect the need to increase the amount of work being done to raise awareness within families of their role in overcoming sexism and preventing gender violence, in the understanding that sexism and violence are not biological inevitabilities but cultural products, in which an inherited social model based on domination and submission is reproduced.

Keywords

Gender violence, Sexism, Education, Prevention

Com citar aquest article:

Díaz-Aguado, María José (2016)
"La prevenció de la violència de gènere entre adolescents".
Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 63, p. 11-30

▲ Introducció

Com es reconeix des de la Quarta Conferència Mundial sobre les Dones, organitzada per les Nacions Unides a Pequín el 1995, la violència que s'exerceix contra les dones pel fet de ser-ho és la més extrema manifestació de les històricament desiguals relacions de poder entre homes i dones i representa un greu obstacle per al respecte dels drets humans fonamentals. En el primer informe de l'OMS sobre la violència com a problema de salut (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi & Lozano, 2002) s'analitza la violència que els homes porten a terme contra les dones en relacions de parella com un greu problema que ocorre en tots els països, cultures i classes socials i que adopta diverses formes: agressions físiques, abús psicològic, coerció sexual, dominació i control abusiu.

Espanya ha portat a terme en les últimes dècades un considerable avenç en la lluita contra la violència de gènere, que es reflecteix en el rebuig social existent avui cap a aquest problema. La Llei de Mesures de Protecció Integral a les Victimes de la Violència de Gènere reconeix que la violència de gènere en la parella és l'expressió més brutal de la desigualtat entre homes i dones, que es dirigeix contra les dones pel fet de ser-ho, considerades pels seus abusadors com a mancadets dels drets més bàsics de llibertat, respecte i capacitat de decisió.

El reconeixement de la gravetat de la violència de gènere en la parella i de la necessitat de prevenir-la (Noonan & Charles, 2009; Valls, Puigvert & Duc, 2008) ha portat a estudiar com són les seves primeres manifestacions en les relacions que s'estableixen en l'adolescència, trobant que té conseqüències molt greus tant a curt com a llarg termini per al benestar de les seves víctimes (Jouriles, Garrido, Rosenfield, & McDonald, 2009) i que incrementa el risc de patir violència de gènere posteriorment (White & Smith, 2009; Williams, Craig, Connolly, Pepler, & Laporte, 2008).

Els estudis realitzats sobre com s'inicia i com evoluciona la violència de gènere en la parella reflecteixen que s'hi donen una sèrie de característiques que cal tenir en compte per tal de prevenir-les (Díaz-Aguado, 2008; Kelly i Johnson, 2008; Walker, 1984):

- 1) *L'esquema coercitiu de control abusiu.* Amb certa freqüència, la violència apareix des de les primeres fases de la relació en forma d'abús emocional i control coercitiu: coaccionant per poder dur a terme accions que no es desitgen, obligant a trencar tots els vincles que la víctima tenia abans d'iniciar la relació (amb amigues, treball, fins i tot amb la pròpia família d'origen...) i lesionant greument la seva autoestima quan no es conforma al més mínim desig de l'abusador. La víctima intenta acomodar-se a aquests desitjos per evitar les agressions, que solen fer-se cada vegada més greus i freqüents, passant, per exemple, a incloure també agressions físiques.

- 2) *Sol existir un fort vincle afectiu.* La majoria dels agressors combina la conducta violenta amb un altre tipus de comportaments a través dels quals convenç la víctima que la violència no es repetirà; alternant dos estils oposats de comportament, com si fos dues persones diferents. En algunes investigacions es compara aquesta barreja de personalitats amb la del personatge literari Dr. Jekyll i Mr. Hyde, esmentant que la víctima s'enamora del Dr. Jekyll creient que aconseguirà que desaparegui Mr. Hyde. En aquestes primeres fases, una de les principals raons perquè la víctima romangui amb l'agressor és l'existència del vincle afectiu i alhora la il·lusió de creure que la violència no es repetirà.
- 3) *Quan el vincle afectiu no és suficient sorgeixen les amenaces.* En les fases més avançades, l'agressor amenaça la víctima amb agressions molt greus si arriba a abandonar-lo, amenaces que poden fer témer, fins i tot, sobre la seguretat dels fills o d'altres familiars.

Per prevenir la violència de gènere cal tenir en compte que està estretament relacionada amb els estereotips sexistes, que poden arribar a justificar la violència de l'home en lloc de condemnar-la, pel fet que se l'associa amb atributs masculins basats en la predominança de l'home sobre la dona al voltant dels quals alguns homes construeixen la seva identitat (Lawson *et al.*, 2010; Reitzel-Jaffe & Wolfe, 2001; Stith, Smith, Penn, Ward & Tritt, 2004). Aquesta violència sol ser utilitzada per mantenir les diferències de poder entre homes i dones i retrocedir, per tant, a mesura que s'avança en la construcció de la igualtat. Convé recordar, tanmateix, que de vegades aquesta violència s'incrementa quan també ho fa el poder de la dona, essent utilitzada per a perpetuar la desigualtat anterior per part d'homes orientats cap al control abusiu, especialment quan viuen dificultats per complir amb les expectatives associades al rol masculí tradicional, allò que s'ha denominat estrès de rol (Jakupcak, Lisak, & Roemer, 2002). Això podria explicar el fet que els homes que exerceixen violència de gènere manifestin menor autoestima que els homes que no l'exerceixen (Gallagher & Parrott, 2011), ja que amb aquesta violència "compensarien" la dificultat que experimenten per complir el paper de predominança atribuït a l'estereotip masculí tradicional.

Aquesta violència sol ser utilitzada per mantenir les diferències de poder entre homes i dones

Mètode

Des del Primer Informe de l'Observatori Estatal de Violència contra la Dona (2007) es reconeix la necessitat d'incrementar la investigació i l'avaluació sobre la prevenció de la violència de gènere, ja que sense la informació i la seguretat que proporciona la investigació, i la formació resultant de la mateixa, és poc probable que qui té la responsabilitat d'educar superi la incertesa que genera tractar des de l'educació problemes que fins fa molt poc han estat tabú.

Amb l'objectiu d'avançar en la direcció anteriorment exposada, el 2010 (Díaz-Aguado, Martínez i Martín, 2011) i el 2013 (Díaz-Aguado, Martínez i Martín, 2014) es van dur a terme dos estudis d'àmbit estatal sobre *Igualtat i prevenció de la violència de gènere en l'adolescència*, seguint el següent procediment:

- 1) Tant el 2010 com el 2013 es va constituir un grup de treball en el qual, juntament amb la Unitat de Psicologia Preventiva que el va portar a terme i la Delegació de la Violència de Gènere que el va impulsar, van participar representants del Ministeri d'Educació així com de les comunitats/ ciutats autònomes, que van coordinar la recollida d'informació en els centres educatius participants.
- 2) La xarxa que va coordinar l'avaluació ha estat formada per 359 professionals en el primer estudi i per 247 professionals en el segon. Van respondre als qüestionaris en total 24.182 persones: 19.145 estudiants, majors de 13 anys, 4.607 professors/es i 430 professionals dels equips directius dels centres educatius.
- 3) L'avaluació es va realitzar el 2010 i el 2013, un any abans de cada publicació, sobre l'adolescència escolaritzada en centres de secundària, tercer i quart de l'ESO, Formació Professional (Cicles Formatius), Programes de Qualificació Professional Inicial i Batxillerat. El mostreig es va dur a terme seguint un procediment de conglomerats estratificat per comunitats i tipus d'estudis, proporcional a la grandària de les comunitats, els tipus d'estudis i el tipus de centres (mida i titularitat: pública, privada i concertada).

El procediment seguit per a la realització d'aquest treball, mitjançant el consens i la cooperació, ha de ser destacat com una de les seves principals qualitats

Principals resultats i pautes per a la prevenció que se'n deriven

Els principals indicadors posen de manifest que augmenta el rebuig al sexisme i a la violència de gènere així com el reconeixement d'haver-la patit o exercit

Canvis en els principals indicadors de risc de violència de gènere

La comparació dels principals indicadors posa de manifest que augmenta el rebuig al sexisme i a la violència de gènere així com el reconeixement d'haver-la patit o exercit. La comparació dels resultats obtinguts el 2013 i 2010 en els següents indicadors permet arribar a aquesta conclusió.

- *Rebuig al sexisme i a la justificació de la violència de gènere.* Com a mostra del canvi s'inclouen a continuació els percentatges dels qui estan bastant o molt d'acord amb cada idea el 2010 i 2013: "L'home que sembla agressiu és més atractiu" (passa del 9,1% al 7,8%); "Per al bé dels seus fills, tot i que la dona hagi de suportar la violència del seu marit o company, convé que no el denunciï" (passa del 7,5% al 6,9%), "Si una dona és maltractada pel seu company i no l'abandona serà perquè no li desagrada del tot aquesta situació" (del 8,2% al 7,4%), "Està justificat que un home agredeixi la seva dona o la seva xicota quan ella decideix deixar-lo" (del 2,7% al 2,4%) i "Per tenir una bona relació de parella és desitjable que la dona eviti portar la contrària a l'home" (del 9% al 3,2%). Només en una de les qüestions, referida a la violència domèstica en general, l'acord mitjà és més gran el 2013 que el 2010: "La violència que es produeix dins de casa és un assumpte de la família i no ha de sortir d'aquí" (passa del 3,1% al 8,6%).
- *Reconeixement d'haver patit situacions de violència de gènere per part de les adolescents.* Com a indicadors del major reconeixement per part de les adolescents d'haver patit aquestes situacions amb freqüència (sovint o moltes vegades) cal considerar les següents diferències: "Han intentat controlar-me decidint per mi fins al més mínim detall (amb qui parlo, el que dic, on vaig...)", les adolescents que ho reconeixen passen del 7% al 9,5%); "Han intentat aïllar-me de les meves amistats", del 6,1% al 6,9%; "M'han insultat o ridiculitzat" del 2,8% al 4%; "M'han fet sentir por" del 2,7% al 4,2%; "M'he sentit obligada a activitats de tipus sexual en què no volia participar" (de l'1% a l'1,4%); "He rebut missatges a través d'Internet o de telèfon mòbil en què m'insultaven, amenaçaven, ofenien o espantaven" (d'1,4% a 2,6%), "Han difós missatges, insults o imatges meves per Internet o per telèfon mòbil sense el meu permís" (de 0,8% a 1%); "M'han amenaçat d'agredir-per fer coses que no volia" (del 0,9% a l'1,4%); "M'ha enganxat" (es manté en l'1%).
- *Reconeixement d'haver exercit conductes de violència de gènere per part dels adolescents.* En tots dos estudis, en la majoria dels indicadors el percentatge de nois que reconeix haver intentat o exercit la violència és inferior al percentatge de noies que reconeix haver-ho patit. En relació amb això es podria interpretar que el percentatge de nois que reconeix el 2013 haver exercit aquestes situacions amb freqüència no sigui significativament diferent al detectat tres anys abans. Sí es troba un augment significatiu quan es consideren conjuntament les respostes dels nois que responen haver dut a terme les conductes de vegades, sovint o moltes vegades.

Principals condicions de risc al voltant de l'eradicació de les quals cal orientar la prevenció

La principal condició de risc de violència de gènere és la mentalitat sexista basada en el domini i la submissió

Els resultats obtinguts el 2013 tornen a posar de manifest, com es trobava el 2010, que des de l'adolescència la principal condició de risc de violència de gènere és la mentalitat sexista basada en el domini i la submissió, mentalitat que la prevenció ha d'eradicar.

Aquesta és una de les principals conclusions del conjunt de resultats obtinguts, de nou en l'estudi de 2013. Els seus resultats són, en aquest sentit, similars als obtinguts tres anys abans i porten a destacar com a principals condicions de risc de les conductes de maltractament que els nois afirmen haver exercit en el context de relacions de parella amb una noia, les següents:

- *La justificació de la violència de gènere i del domini i la submissió a la família*, avaluades a través de l'acord amb set opinions que generen avui un gran rebuig social a més del 90% d'adolescents.
- *La justificació del sexisme i de la violència com a reacció a una agressió*, dos problemes que segons els resultats d'aquest estudi formen part d'una mateixa dimensió, avaluada a través de l'acord amb sis frases, rebutjades per la majoria però amb què està d'acord més del 20% d'adolescents.
- Els consells escoltats a les persones de l'entorn, en els quals predominen missatges *de domini i violència* amb inferior presència dels missatges *d'igualtat i no violència*.
- Una menor tendència a *reconèixer com a maltractament les conductes específiques a través de les quals s'exerceix*.
- El rebuig a l'expressió emocional, la *duresa emocional*, segons la qual no s'ha de mostrar sensibilitat, debilitat o demanar ajuda a altres persones, d'acord amb *l'estereotip emocional masculista*. Un problema que es transmetia als nens com a preparació per a la violència i que de vegades les víctimes aprenen com a mecanisme negatiu de defensa enfront de la violència. En relació amb aquestes dificultats emocionals cal destacar, també, el fet que els nois maltractadors puntuïn menys en autoestima que els no maltractadors.

Els indicadors anteriorment esmentats també incrementen el risc que els adolescents pateixin violència de gènere.

Les adolescents que han estat víctimes de maltractament en una relació anterior i també en la relació actual difereixen de les que només ho han viscut en una relació per la major freqüència amb què han patit les formes de maltractament més greus (agressions físiques, coaccions, pressió per a situacions sexuals en què no volen participar) i maltractament a través de no-

ves tecnologies (missatges intimidatoris, difusió de fotos seves sense el seu permís...). Un resultat que cal relacionar amb una major prolongació de les situacions de maltractament en aquest grup d'adolescents, que les exposaria a les situacions més greus i a la seva repetició. La seva major dificultat per sortir del maltractament podria explicar-se pels següents problemes detectats en aquest grup d'adolescents:

- Justifiquen en un cert sentit la violència de gènere.
- Tenen més dificultat per reconèixer com a maltractament les situacions específiques a través de les quals s'exerceix.
- Mostren un major rebuig a l'expressió de les emocions, una major duresa emocional i menors puntuacions en autoestima.

Per valorar el significat d'aquests resultats és important tenir en compte que les condicions de risc anteriorment esmentades són apreses a través dels múltiples contextos des dels quals es reproduceix el sexisme; i que també es poden aprendre les condicions que permeten contrarestar-les, com s'ha demostrat des dels primers estudis experimentals realitzats a Espanya sobre la prevenció de la violència de gènere des de l'adolescència (Díaz-Aguado i Martínez Arias, 2001; Díaz-Aguado, 2002).

Els dos estudis estatals (Díaz-Aguado, Martínez Arias i Martín, 2011, 2013) han permès definir indicadors fiables per avaluar les principals condicions de risc de violència de gènere, indicadors que convé completar amb una avaluació més extensa de la *justificació de la violència com a resposta a una agressió*, estretament relacionada amb el sexisme i a la qual convé parar una especial atenció en la prevenció de tot tipus de violència, condició que no sempre és prou reconeguda en els intents de prevenir violències específiques.

Les majors dificultats emocionals detectades tant en els maltractadors com en les víctimes tornen a posar de manifest la importància que una adequada educació emocional pot tenir per avançar en la superació del sexisme i en la prevenció de la violència de gènere. Per la qual cosa és necessari que l'escola promogui i avaluï totes les competències bàsiques del currículum, sense oblidar les competències socioemocionals, a les quals amb freqüència es presta menys atenció de la necessària.

L'ús creixent de les tecnologies de la informació i la comunicació i les relacions de parella

El canvi més important detectat en la vida quotidiana de l'adolescència entre el 2010 i el 2013 és el creixent ús de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC), canvi que pot facilitar les relacions de parella però que

també pot incrementar-ne els riscos. Es resumeixen a continuació els principals resultats que porten a aquesta conclusió:

1. *L'ús creixent de les TIC.* De tots els canvis detectats, aquest sembla ser el de major rellevància respecte a la violència de gènere i la seva prevenció. Gairebé el 95% de l'adolescència utilitza el 2013 Internet a diari per comunicar-se i gairebé un de cada quatre adolescents dedica més de tres hores diàries a aquesta activitat. Es tracta d'un canvi molt important en les relacions de l'adolescència actual que pot estar relacionat amb altres canvis detectats en aquest estudi.
2. *Les TIC poden facilitar les relacions però també incrementar-ne els riscos.* En els tres últims anys (2010-2013) s'han produït els següents canvis en les relacions de parella que s'estableixen en l'adolescència.
 - Disminueixen els nois adolescents que reconeixen *tenir dificultats per relacionar-se amb noies*, del 24,3% al 20,4%.
 - *Es veuen menys.* El percentatge d'adolescents que veu la seva parella cada dia ha disminuït del 65,4% al 42%.
 - *Disminueix l'edat de la primera relació de parella dels nois* en gairebé cinc mesos, situant-se ara com a mitjana en els 13 anys i un mes. Entre les noies, aquesta edat s'ha mantingut pràcticament igual, al voltant dels 13 anys i 7 mesos. Convé tenir en compte que la precocitat en l'inici de les relacions de parella és una condició que incrementa el risc d'exercir maltractament de gènere en els nois adolescents, segons els resultats obtinguts tant el 2010 com el 2013.
 - *Augmenta la insatisfacció amb la seva actual parella.* Els percentatges dels qui responen que estan poc o gens satisfets/es amb aquesta relació passen del 4,4% al 7,3% en el cas de les noies i del 4,7% al 10,2% en el cas dels nois.

Avenços cap a la igualtat i resistència al canvi

Els components emocionals del sexisme semblen ser especialment resistents al canvi i una de les seves manifestacions és l'ideal de parella que segueixen expressant els nois, similar al detectat 12 anys enrere (Díaz-Aguado i Martínez Arias, 2001). Tot i que els tres valors principals pels quals els agradaria ser identificats a elles i a ells continuen sent: 1r la simpatia, 2n la sinceritat i 3r la intel·ligència, i les noies volen que la seva parella destaquí sobre tot per la sinceritat i la simpatia, i en tercer lloc per l'atractiu físic, els nois volen que la seva parella destaquí sobretot per l'atractiu físic, seguit de la simpatia i en tercer lloc la sinceritat. És a dir, encara cal parar l'atenció a la necessitat

de superar aquesta tendència, estretament relacionada amb els estereotips de la dona objecte.

Com un avenç important en la superació del sexisme que exclou les dones de l'activitat esportiva, cal destacar que disminueix el percentatge de noies que no dedicava gens de temps a aquesta activitat (que passa del 33,2% al 19,8%) i augmenten considerablement els que diuen que en practiquen “entre 1 i 2 hores” (del 24,1% al 32%) i “entre 2-3 hores” (del 6,6% al 9,4%). Aquest avenç coincideix amb una de les recomanacions destacades el 2010 i posa de manifest la possibilitat de canviar pautes de comportament que semblaven molt resistents al canvi.

Persisteixen les diferències en rendiment acadèmic i les expectatives de seguir estudiant. Les adolescents estan sobre-representades en tots els indicadors d'èxit acadèmic (com l'autovaloració del rendiment i les expectatives de seguir estudiant) i dediquen força més temps a estudiar i a llegir. Per valorar aquests resultats, convé recordar que fa només dues dècades es va haver de promoure la permanència de les dones en el sistema educatiu a través de campanyes que recordaven a les famílies: “No limitis la seva educació, és una dona del segle XXI”. Sembla que avui convindria transmetre un missatge adreçat als nois que els ajudi a valorar el treball sacrificat amb objectius a llarg termini, necessari per tenir èxit acadèmic, que sembla ser incompatible amb el *masclisme*.

Avui convindria transmetre un missatge adreçat als nois que els ajudi a valorar el treball sacrificat amb objectius a llarg termini

El temps excessiu utilitzant les TIC per comunicar-se com a condició de risc

Com a mostra de la creixent utilització de les TIC en detriment d'altres activitats, cal considerar que en els tres últims anys hagi crescut la influència d'Internet en la idea que té l'adolescència de la violència de gènere (els qui consideren que ha tingut força o molta influència passa del 49,5% al 58,8%), al mateix temps que ha disminuït la influència de: “El que he parlat amb la meva mare” (del 31,9% al 29,1%), “El que he parlat amb el meu pare” (del 24% al 22,1%), “El que he parlat amb les meves amigues” (del 40,1% al 34,3%) i “El que he parlat amb els meus amics” (del 34,7% al 31,3%), “El que he vist en Tv/cinema” (del 84,3% al 77,7%), “El que he llegit en llibres, fulletons, premsa” (del 53,3% al 48,8%) i “Les explicacions de les professores a classe” (del 45,8% al 40,9%).

Considerant el risc que l'excés de temps amb TIC pot suposar, cal considerar el fet que tant les adolescents víctimes de violència de gènere com els maltractadors estiguin sobre-representats entre els que passen més de tres hores al dia comunicant-se amb altres persones a través d'Internet, la freqüència màxima per la qual es preguntava.

La comunicació cara a cara proporciona oportunitats d'entrenament socioemocional d'una major riquesa i complexitat que les que sol proporcionar la comunicació a través de les TIC

Del que s'ha exposat anteriorment es deriva la necessitat de prevenir que l'augment del temps dedicat a comunicar-se a través d'Internet o el telèfon mòbil redueixi en excés el temps dedicat a altres activitats i influències necessàries per al desenvolupament durant l'adolescència, com la comunicació directa amb amics/gues, així com amb les persones responsables de la seva educació, perquè a través de la comunicació cara a cara es proporcionen oportunitats d'entrenament socioemocional d'una major riquesa i complexitat que les que sol proporcionar la comunicació a través de les TIC. Aquesta prevenció s'ha de fer reconeixent el valor que la utilització d'aquestes tecnologies pot tenir i ensenyant a utilitzar-les correctament.

Ensenyar a detectar la violència de gènere des dels seus inicis incloent-hi les seves formes actuals a través de les xarxes i el telèfon mòbil

La prevenció específica de la violència de gènere en l'adolescència ha d'ensenyar a detectar les seves primeres manifestacions en la parella i com evoluciona, tenint en compte l'actual ús de les TIC en aquesta violència. Els següents resultats d'aquest estudi poden ajudar a saber com portar a la pràctica aquesta conclusió:

1. *El control abusiu*, la situació de maltractament que un major percentatge d'adolescents reconeix haver patit amb freqüència (el 9,5% de les noies) i haver exercit amb freqüència (el 3,3% dels nois), es manifesta ara a través d'aquestes tecnologies en:
 - “L'intent de control a través del mòbil”, que reconeix haver exercit freqüentment el 3% dels nois i patit el 7,5% de les noies.
 - “L'ús freqüent de les seves contrasenyes, que ella li havia donat a ell confiadament, per controlar-la”, reconegut com una cosa freqüent per al 2,4% dels nois i el 5% de les noies.
2. *Assetjament a través de missatges d'Internet o mòbil*, avaluat a través dels següents indicadors:
 - “He difós freqüentment missatges d'Internet o mòbil que la insultaven, l'amenaçaven, ofenien o espantaven” reconegut per l'1,6% dels nois. El 2,6% de les noies reconeix haver-los rebut.
 - “He difós freqüentment per Internet o mòbil insults, missatges o imatges seves, sense el seu permís”: l'1,3% dels nois respon que ho ha fet i l'1% de les noies haver-los patit.

- “He fet servir les seves contrasenyes, que ella m’havia donat confiadament, per suplantar la seva identitat”, 1,6% dels nois reconeix haver-ho fet i l’1,6% de les noies haver-ho sofert, freqüentment.
3. *Els mitjans a través dels quals un major percentatge de nois han enviat els missatges en situacions de violència de gènere són: Whatsapp, Tuenti i telèfon mòbil, seguits a certa distància de Twitter; SMS, Messenger, Skype, Facebook i Youtube. Els mitjans més reconeguts per les noies que van patir aquests missatges són: Whatsapp, Tuenti i telèfon mòbil, seguits a certa distància d’SMS.*

Prevenir nous problemes: el cyberassetjament, el *grooming* i el *sexting*

Els resultats de l’estudi del 2013 reflecteixen que hi ha relació entre la consciència del risc que impliquen aquestes situacions i la seva evitació.

1. *Risc de cyberassetjament.* Per prevenir-lo es recomana: evitar proporcionar al possible assetjador (o que aquest pugui robar) imatges o un altre tipus d’informació íntima que pugui utilitzar en l’assetjament, tenir cura de la llista de contactes impedit incloure-hi persones que no siguin de tota confiança i no respondre a les provocacions, ja que actuen com a reforç i donen avantatge a qui assetja. Pautes que han contrariat un important percentatge d’adolescents, que ha realitzat dues vegades o més les següents conductes: “usar càmera web quan es comuniquen amb amics o amigues” (el 56,3% de les noies i el 48,3% dels nois), “acceptar com a amic o amiga a la xarxa una persona desconeguda” (el 37,1% de les noies i el 44,5% dels nois) i “respondre a un missatge en què l’insulten o l’ofenen” (el 30,2% de les noies i el 38,3% dels nois). D’altra banda, el 12,1% dels nois i el 6,6% de les noies respon que “ha difós missatges en què s’insulta o s’ofèn altres persones”, reconeixent per tant haver contribuït a l’assetjament a través de les TIC.
2. *Risc d’assetjament sexual de menors a la xarxa (grooming).* Per prevenir aquest problema es recomana evitar proporcionar un element que doni al potencial assetjador força per coaccionar el menor. El risc que això es produeixi s’incrementa a través de les següents conductes, que reconeixen haver realitzat dues vegades o més el percentatge de noies i de nois que s’inclou entre parèntesis: “acceptar com a amic o amiga a la xarxa una persona desconeguda” (el 37,1% de les noies i el 44,5% dels nois), “penjar una foto meva que el meu pare o la meva mare no autoritzarien” (el 17,4% de les noies i el 23% dels nois), “quedar amb un noi o una noia que s’ha conegut a través d’Internet” (el 7,6% de les

noies i el 15,5% dels nois), “utilitzar càmera web per comunicar-se amb desconeguts” (el 4,7% de les noies i el 8,2% dels nois) i “respondre a algú desconegut que m’ofereix coses” (el 3,3% de les noies i el 8,1% dels nois).

3. *Risc de sexting*, enviament d’imatges o altres continguts eròtics a través de telèfons mòbils o Internet així com les extorsions o altres coaccions derivades d’aquests continguts. Per prevenir-ho s’aconsella no enviar mai aquest tipus de continguts ni afavorir que puguin ser robats per altres persones. Pautes que contrarien algunes de les conductes anteriorment esmentades (com la utilització de la càmera web amb desconeguts) i sobretot les conductes realitzades dues vegades o més pel percentatge d’adolescents que s’inclou entre parèntesi: “penjar una foto meva de caràcter sexual” (realitzada per l’1,1% de les noies i el 2,2% dels nois) i “penjar una foto de la meva parella de caràcter sexual” (duta a terme pel 0,7% de les noies i per l’1,5% dels nois).
4. *Existeix una escassa percepció del risc d’algunes conductes* que poden donar al potencial assetjador l’element de força per coaccionar ja que són bastant elevats els percentatges d’adolescents que les perceben com “Alguna cosa, poc o gens perilloses”: “respondre a un missatge en el qual algú que no conec m’ofereix coses” (el 24,8% de noies i el 35,9% de nois), “quedar amb un noi o una noia que he conegut a través d’Internet” (el 26,2% de noies i el 49,3% de nois), “penjar una foto meva que la meva mare o el meu pare no autoritzarien” (el 49% de noies i el 61,2% de nois), “utilitzar webcam quan em comunico amb desconeguts” (el 14,4% de noies i el 28,7% de nois).

Haver treballat a l’escola la violència de gènere disminueix el risc de ser maltractador, en el cas dels nois. També protegeix les noies del risc de viure violència de gènere, tot i que amb un menor efecte

El paper decisiu de l’escola en la prevenció de la violència de gènere

El fet d’haver treballat a l’escola el problema de la violència de gènere disminueix el risc de ser maltractador, en el cas dels nois. El caràcter protector d’aquesta prevenció escolar, que ja es trobava el 2010, es troba de nou el 2013, amb un major efecte. El treball escolar també protegeix les noies del risc de viure violència de gènere, tot i que amb un menor efecte.

Cal reconèixer els avenços de l’escola i proporcionar al professorat les mesures que destaquen com a més rellevants per millorar la seva feina en la prevenció de la violència de gènere. La comparació de les activitats escolars realitzades el 2013 amb les del 2010 reflecteix la necessitat de tenir en compte els resultats que es resumeixen a continuació:

1. Augmenten lleugerament la majoria de les activitats escolars sobre la *construcció de la igualtat i la prevenció de la violència*. S'inclouen entre parèntesi el percentatge dels qui han treballat a les aules un cop per setmana o més cada activitat: “treballem a classe en equips formats per nois i noies” (passa del 66,6% al 67,8%), “treballem sobre els conflictes que sorgeixen a classe per resoldre'ls de manera justa” (del 60,4% al 58,1%), “es realitzen activitats sobre el paper de les dones en els temes que estudiem” (del 42,8 al 44,3%), “treballem sobre el que és el masclisme i com corregir-lo” (del 41,7% al 44,3%), “analitzem com són les relacions entre homes i dones, els seus problemes i com resoldre'ls” (del 44% al 44,8%), “analitzem críticament la imatge que dels homes i les dones es transmet en els mitjans de comunicació” (del 43,9% al 45,1%).
2. *Augmenta la influència que els i les adolescents atribueixen a les explicacions dels professors en la seva idea de la violència de gènere* i es manté la influència dels treballs realitzats a classe (individuals i en equip).
3. *Augmenta el nombre de docents que s'implica en la prevenció de la violència de gènere* (del 39,9% el 2010 al 61,4% el 2013) i mentre fa tres anys era significativament més treballat per les professores ara ho és pels professors.
4. *Millora l'eficàcia que el professorat atribueix a les activitats de prevenció de la violència de gènere realitzades a l'escola*. Tot i que la valoració de l'eficàcia del tractament escolar contra la violència de gènere ja era molt positiva el 2010, encara ho és més el 2013, resultant estadísticament significatives les diferències en els següents objectius: “Desenvolupar un concepte més madur de l'amor i els seus límits (passant del 67,54% al 75,56% el percentatge dels que ho valoren per a aquest objectiu com molt o bastant eficaç)”, “Saber detectar les primeres manifestacions de l'abús en la parella i com evoluciona” (del 74,49% al 78,12%), “Prevenir que puguin utilitzar la violència en aquesta situació” (del 78,91% al 84,27%), “Saber on acudir si es troben en aquesta situació” (del 76,49% al 80,17%), “Detectar la violència a altres parelles i ajudar a aturar-la” (del 66,22% al 70,43%) i “Desenvolupar habilitats de resolució de conflictes en aquest àmbit” (del 67,54% al 75,66%).
5. *Disminueix del 40,9% al 39,3% el percentatge d'alumnat que recorda haver treballat en el seu centre el problema de la violència que alguns homes exerceixen contra les dones en la seva relació de parella o exparella*. I els que responen afirmativament a aquesta pregunta recorden haver-ho treballat a través d'un major nombre d'activitats. És a dir que, segons les respostes dels estudiants han augmentat: “les jornades o conferències” (del 71,1% al 81,9%), “el professor ho va explicar” (del 73,3% al 78,6%), “ho vam treballar per equips” (del 67,9% al 74,4%), “elaborem les nostres pròpies propostes sobre com prevenir” (del 51,6% al 59,4%),

“ho vam treballar individualment” (del 42,1% al 45%), “hem vist vídeos, anuncis o reportatges sobre el tema” (del 67% al 83,6%), “hem vist cinema sobre el tema” (del 44% al 52,5%) i “els treballs van ser considerats per a la qualificació en alguna assignatura” (del 41,4% al 48,5%).

6. *El que demana el professorat.* Una immensa majoria del professorat (per sobre del 80%) estima que per generalitzar la prevenció de la violència de gènere cal disposar de programes de formació del professorat que permetin incorporar aquest tema en plans integrals de centre, materials ben elaborats, orientats a la prevenció de tot tipus de violència i que incloguin específicament la violència de gènere.

Com prevenir la violència de gènere des de l'educació escolar

A partir dels resultats obtinguts en aquest estudi es plantegen les següents propostes sobre com prevenir la violència des de l'educació escolar:

- *En totes les etapes, amb tractament específic en l'adolescència.* Les activitats de construcció de la igualtat i la prevenció de la violència s'han d'adaptar a cada nivell educatiu i iniciar-se en l'Educació Infantil. Els resultats d'aquesta investigació porten a destacar la especial rellevància que pot tenir, en aquest sentit, iniciar el tractament per prevenir la violència de gènere als 13 anys, edat en què s'inicien les primeres relacions de parella, sobre la incompatibilitat de l'amor amb la violència, eradicant els mites que contribueixen a aquesta associació, i tornar-ho a tractar als 14-16 anys, moment en què poden aprendre a detectar com són les primeres manifestacions de l'abús en la parella i com evoluciona, així com les mesures per ajudar altres parelles pròximes que puguin trobar-se en aquesta situació.
- *Arribar a tota la població adolescent.* Cal incrementar les mesures que permetin garantir l'extensió de la prevenció específica de la violència de gènere a tota la població adolescent, ja que tot i haver augmentat sensiblement el percentatge de professorat que treballa aquest problema, se segueix detectant que un 60% de la població adolescent no recorda haver-ho treballat a l'escola, veient-se així privada d'una important condició que redueix el risc de ser maltractador, en el cas dels nois, i de ser víctima, en el cas de les noies.

- *Plans de centre, treball a les aules i persones expertes en igualtat.* Cal assegurar que la prevenció de la violència de gènere estigui present tant en els plans globals dels centres (Pla de Convivència, Programa d'Acció Tutorial, Pla de coeducació...) com en les activitats que el professorat desenvolupa des de les aules. Per aconseguir-ho pot ser de gran eficàcia comptar amb el treball de la persona experta en igualtat a la qual es fa referència a la *Llei Orgànica de 28-12-2004, de Mesures de Protecció Integral a les Víctimes de la Violència de Gènere*. L'eficàcia d'aquest treball augmentarà quan es desenvolupi en estreta col·laboració amb l'Equip Directiu, els Departaments Didàctics i d'Orientació i el conjunt del professorat en cada centre.
- *Amb mètodes participatius, cooperatius, sobre com elaborar les seves pròpies propostes per eradicar la violència de gènere,* ajudant a construir així una cultura adolescent basada en la igualtat. Els resultats d'aquest estudi porten a destacar les relacions d'amistat com el principal recurs al qual demanar ajuda o consell davant de la violència de gènere. Convé promoure des de l'escola aquestes relacions a través de l'aprenentatge cooperatiu i de les associacions entre estudiants, contextos de gran rellevància per a la construcció de la identitat i el desenvolupament d'habilitats interpersonals.
- *Des d'una perspectiva integral, basada en el respecte als drets humans.* La prevenció de la violència de gènere s'ha de fer en condicions que afavoreixin la seva eficàcia a llarg termini i en situacions crítiques: des d'una perspectiva integral de respecte als drets humans, ensenyant a rebutjar tot tipus de violència, inclosa la violència contra un/a mateix/a, amb activitats específiques contra la violència de gènere.
- *La formació del professorat.* D'acord amb el que sol·licita el mateix professorat, per seguir avançant en aquest tema cal incloure la formació en igualtat i en prevenció de la violència en la seva preparació, com una de les principals eines de les polítiques educatives, tenint en compte que la responsabilitat de substituir el model de domini-submissió subjacent a la violència afecta tot el professorat. Sembla necessari, per tant, incloure aquests temes en la Formació Inicial, en l'Actualització Docent i entre els temes avaluats per accedir al lloc de treball, de tot el professorat, d'Infantil, Primària i, especialment, de Secundària.
- *Materials actualitzats.* Els canvis detectats en aquest estudi palesen la necessitat d'adaptar els materials destinats a la prevenció (documents audiovisuals, textos, programes...) a les característiques de la situació actual, prestant una atenció especial als riscos i oportunitats derivats de les TIC.

La prevenció s'ha de realitzar també des de les famílies i la seva col·laboració amb l'escola

Els consells, models i experiències viscudes a la família exerceixen una gran influència en l'aprenentatge de la violència de gènere o del seu antífesi: la igualtat i el respecte mutu

Els consells, models i experiències viscudes a la família exerceixen una gran influència en l'aprenentatge de la violència de gènere o del seu antífesi: la igualtat i el respecte mutu.

1. *Consells sobre com resoldre els conflictes.* Les diferències detectades entre el 2010 i el 2013 reflecteixen un increment del consell de mirar d'evitar l'escalada de la violència quan queda en l'àmbit psicològic, però no si s'arriba a l'agressió física, en aquest cas s'incrementa lleugerament la tendència a aconsellar l'agressió. Convé tenir en compte, però, que la majoria dels adolescents segueixen responenent que no han escoltat amb freqüència aquest consell i sí els consells alternatius. "Si algú t'insulta, ignora'l" (passa del 74,9 al 77,4% en les noies i del 62,3% al 64,6% en els nois) i "Si algú et pega, pega-li tu" (passa del 17,6% al 21% en les noies i del 34,2% al 36,7% en el cas dels nois). En relació a aquestes diferències cal explicar que el percentatge de nois que justifica la *violència com a forma de solució de conflictes* sigui el triple o més que el de noies, en creences com: "Està justificat agredir el qui t'ha pres el que és teu"; "És correcte pegar al qui t'ha ofès". Convé tenir en compte, en aquest sentit, que aquestes creences estan estretament relacionades amb l'estereotip masculí tradicional i que poden conduir a tot tipus de violència, inclosa la de gènere, quan es percebi haver rebut una ofensa o una agressió. La col·laboració de les famílies amb l'escola pot ser decisiva per eradicar aquest problema.
2. *L'èmfasi familiar en la igualtat i en les formes no violentes de resolució de conflictes s'adreça més a les noies.* Tot i que la majoria de les i els adolescents han escoltat amb freqüència sobretot missatges a favor de la igualtat i la no violència. Elles estan sobrerrepresentades entre les que responen haver escoltat que "Una bona relació de parella ha d'establir-se d'igual a igual" "moltes vegades" i ells entre els que no ho han escoltat "mai". A més, els nois han escoltat amb més freqüència que elles els consells que condueixen a utilitzar la violència de forma reactiva: "Si algú et pega, pega-li tu". Les noies han escoltat amb més freqüència que ells els consells de no-violència: "Si algú vol barallar-se amb tu tracta de convèncer-lo que hi ha una altra manera de resoldre els problemes". De la qual cosa es deriva la necessitat de sensibilitzar les famílies sobre els avantatges que la igualtat i la no-violència representen també per a l'educació dels homes del segle XXI.
3. *Consells sobre l'amor.* Augmenta lleugerament el percentatge d'adolescents que ha escoltat amb freqüència el missatge "La gelosia és una expressió de l'amor" (del 29,3% al 35,8% en les noies i del 29,3%

al 36,8% en els nois). El fet que s'hagi incrementat aquest consell pot indicar un descens en la consciència que solen formar part del control abusiu, consciència que cal reforçar.

4. *Conductes de protecció pel que fa als riscos de les noves tecnologies.* El 54,6% de les noies i el 36,1% dels nois han parlat dues vegades o més amb el seu pare o amb la seva mare sobre el que fan a través d'Internet, percentatges que se situen en el 40,3% i el 36,1%, respectivament, respecte a haver pres altres mesures de protecció. De la qual cosa es deriva la conveniència de sensibilitzar les famílies sobre la necessitat que es comuniquin amb els seus fills i filles per ajudar-los a prendre consciència del risc que impliquen determinades situacions i a evitar-les.

Aquests resultats reflecteixen la necessitat d'incrementar el treball destinat a sensibilitzar les famílies sobre el seu paper en la superació del sexisme i la prevenció de la violència de gènere, de manera que prenguin consciència de l'amenaça que aquests problemes representen per al benestar i la dignitat no només de les dones sinó també dels homes, als quals priven de valors, habilitats i oportunitats imprescindibles per a ells mateixos, les persones amb les quals es relacionen i el conjunt de la societat.

L'alfabetització audiovisual i digital i el paper dels mitjans de comunicació

Cal incrementar les condicions que afavoreixen el paper positiu dels mitjans de comunicació i les tecnologies de la informació i la comunicació contra el sexisme i la violència, generalitzant les millors pràctiques, que són moltes i molt influents, així com enfortir l'adolescència, a través de l'alfabetització mediàtica perquè puguin aprofitar les oportunitats i protegir-se dels riscos que poden implicar.

En relació amb aquesta conclusió cal destacar els següents resultats obtinguts en aquest estudi:

- *El més influent en l'adolescència.* Les dues principals fonts d'informació en el tema de la violència de gènere que reconeix l'adolescència actual són: el cinema/la televisió (destacada com a bastant o molt influent pel 77,7% i Internet (pel 58,8%).
- *El més influent en el professorat.* Les fonts que el professorat reconeix com a més influents en la seva idea de la violència de gènere són: els informatius de televisió (el 85,4% els reconeix bastant o molta influència), la premsa escrita (el 77,7%), el cinema (el 69,8%) i Internet (el 66,6%).

Cal incrementar les condicions que afavoreixen el paper positiu dels mitjans de comunicació contra el sexisme i la violència

- *Els documents audiovisuals són utilitzats sovint per prevenir la violència de gènere des de l'escola i la seva utilització augmenta en els últims anys.* El 83,6% de l'alumnat que recorda haver treballat aquest problema recorda que “hem vist vídeos, anuncis o reportatges sobre el tema “i el 52,5% que “hem vist cinema”. El 2010 aquestes xifres eren, respectivament, el 67% i el 44%.

En funció del conjunt de resultats obtinguts en aquest estudi es desprèn la conveniència d'incrementar els esforços destinats a eliminar els estereotips sexistes i l'associació de l'amor amb la violència de les pantalles, prestant una especial atenció a les sèries i altres programes que tenen l'adolescència com a principal audiència.

La col·laboració de tota la societat per arribar a ser el que volem ser

L'eradicació del model que condueix a la violència de gènere és una tasca que afecta totes les persones i contextos

És important transmetre al conjunt de la societat que l'eradicació del model que condueix a la violència de gènere és una tasca que afecta totes les persones i contextos des dels quals es reproduceix o es transforma la cultura, incloent-hi les tecnologies de la informació i la comunicació.

Els resultats obtinguts en aquests estudis reflecteixen, un cop més, que el sexisme i la violència no són fatalitats biològiques, sinó productes culturals, en què, tot i expressar-se amb les últimes tecnologies, es reproduceix un model social ancestral, basat en el domini i la submissió. Per substituir-los per un model diferent i sostenible cal la col·laboració de tota la societat, de tots els contextos de construcció de la cultura. D'aquesta empresa tan important depèn que ens aproximem a ser “el que volem ser”, tan lluny de vegades del que som, substituint el domini i la submissió pel respecte mutu com a expressió quotidiana del respecte als drets humans amb què la nostra societat s'identifica com a model general de convivència.

María José Díaz-Aguado
Catedràtica de Psicologia de l'Educació
Universitat Complutense de Madrid
mjdiazag@psi.ucm.es

Bibliografia

Bengoechea, M. Álvarez, J.; Díaz-Aguado, M. J. et al. (2007). *I Informe Anual del Observatorio Estatal de Violencia sobre la Mujer*. Madrid: Observatorio Estatal de Violencia sobre la Mujer.

Díaz-Aguado, M. J.; Martínez Arias, R. (2001). *La construcción de la igualdad y la prevención de la violencia contra la mujer desde la educación secundaria*. Madrid: Instituto de la Mujer. Serie Estudios nº 73.

Díaz-Aguado, M. J. (2002). *Prevenir la violencia contra las mujeres construyendo la igualdad. Programa para Educación Secundaria*. Madrid: Instituto de la Mujer.

Díaz-Aguado, M. J.; Martínez, R.; Martín, J. (2011). *Igualdad y prevención de la violencia de género en la adolescencia*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad.

Díaz-Aguado, M. J.; Martínez, R.; Martín, J. (2014). *Evolución de la adolescencia española sobre la igualdad y la prevención de la violencia de género*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad.

Gallagher, K; Parrott, D. (2011). What Accounts for Men's Hostile Attitudes Toward Women? The Influence of Hegemonic Male Role Norms and Masculine Gender Role Stress. *Violence against Women, 17*, 568–583.

Jakupcak, M.; Lisak, D.; Roemer, L. (2002). The role of masculine ideology and masculine gender role stress in men's perpetration of relationship violence. *Psychology of Men and Masculinity, 3*, 97–106.

Jouriles, E. N.; Garrido, E.; Rosenfield, D.; Mc. Donald, R. (2009). Experiences of psychological and physical aggression in adolescent romantic relationships: Links to psychological distress. *Child Abuse & Neglect, 33*, 451–460.

Kelly, J.; Johnson, M. (2008). Differentiation among types of intimate partner violence: research update and implications for interventions. *Family Court Review, 46*, 476–499.

Krug, E.; Dahlberg, L.; Mercy, J.; Zwi, A.; Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. New York: World Health Organization.

Lawson, D.; Brossart, D.; Shefferman, L. (2010). Assessing Gender Role of Partner-Violent Men Using the Minnesota Multiphasic Personality Inventory-2 (MMPI-2): Comparing Abuser Types. *Professional Psychology: Research and Practice, 41*, 260–266.

Ministerio de Igualdad (2009). *Ley Orgánica 1/2004 de 28 de diciembre de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género*. Madrid: Ministerio de Igualdad.

Noonan, R. & Charles, D. (2009) Developing Teen Dating Violence Prevention Strategies: Formative Research With Middle School Youth Research With Middle School Youth. *Violence Against Women, 15*, 1087-1105.

Reitzel-Jaffe, D. & Wolfe, D. (2001). Predictors of Relationship Abuse Among Young Men. *Journal of Interpersonal Violence, 16*, 99-115.

Stith, S., Smith, D.; Penn, C.; Ward, D; Tritt, D; (2004). Intimate partner physical abuse perpetration and victimization risk factors: A meta-analytic

review. *Aggression and Violent Behavior*, 10, 65-98.

Naciones Unidas (1995). *Cuarta conferencia Mundial sobre las Mujeres*. Pekín: Naciones Unidas.

Valls, R.; Puigvert, L.; Duque, E. (2008). Gender Violence Among Teenagers: Socialization and Prevention. *Violence Against Women*, 14, 759-785.

Walker, L. (1984). *The Battered Women Syndrome*. New York: Springer.

White, & Smith (2009). Covariation in the Use of Physical and Sexual Intimate Partner Aggression Among Adolescent and College-Age Men : A Longitudinal Analysis. *Violence Against Women*, 15, 24-43

Williams, T. S.; Craig, W.; Connolly, J.; Pepler, D.; Laporte, L. (2008). Risk models of dating aggression across different adolescent relationships: A developmental psychopathology approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76, 622-632.